

SANOATDA INNOVATSION KLASTERLARNI RIVOJLANTIRISHNING USTUVOR YO'NALISHLARI

Sirojiddinov Xurshid

O'zbekiston Respublikasi Bank-moliya akademiyasi

<https://doi.org/10.5281/zenodo.11075990>

Annotatsiya. *Iqtisodiyotni barqaror rivojlantirish ko'p jihatdan innovatsion tashkil etuvchilarni rivojlantirishga bog'liq. Mazkur maqolada sanoat tarmoqlarini rivojlantirishda innovatsion klasterlarni tashkil qilish masalalari yoritilgan.*

Kalit so'zlar: *milliy iqtisodiyot, tarmoq tuzilmasi, sanoat, qishloq xo'jaligi, eksport, import, diversifikatsiya, modernizatsiya, innovatsiya, klaster.*

PRIORITIES FOR THE DEVELOPMENT OF INNOVATIVE CLUSTERS IN THE INDUSTRY

Abstract. *The sustainable development of the economy largely depends on the development of innovative organizers. This article covers the issues of organizing innovative clusters in the development of industries.*

Keywords: *national economy, network structure, industry, agriculture, export, import, diversification, modernization, innovation, cluster.*

ПРИОРИТЕТНЫЕ НАПРАВЛЕНИЯ РАЗВИТИЯ ИННОВАЦИОННОГО КЛАСТЕРА В ПРОМЫШЛЕННОСТИ

Аннотация. *Устойчивое развитие экономики во многом зависит от развития инновационных организаций. В данной статье рассматриваются вопросы организации инновационных кластеров в развитии отраслей промышленности.*

Ключевые слова: *национальная экономика, сетевая структура, промышленность, сельское хозяйство, экспорт, импорт, диверсификация, модернизация, инновации, кластер.*

Har qanday mamlakatda klasterlarning yaratilishi kichik biznes va yirik korxonalarining innovatsion rivojlanishi uchun kuchli turtki beradi. Shu nuqtai-nazardan kelib chiqqan holda, hozirgi murakkab sharoitda respublika ijtimoiy-iqtisodiy taraqqiyotini jadallashtirish uchun "...klasterlar faoliyatini har tomonlama rivojlantirish kerak"[1]. Sanoatni klasterlashtirishda innovatsion yondashuvni amaliyotga joriy qilish, ya'ni, innovatsion klasterlarini tashkil qilish maqsadga muvofiqdir. Innovatsion klasterlar rivojlanishi mavjud sanoat kompaniyalariga ilmiy-tadqiqot natijalarini intensiv ravishda joriy qilish, yirik korxonalar tomonidan qo'shilgan qiymat zanjiriga kirish uchun yangi kichik va o'rta korxonalar davlat-xususiy sherikchiligi asosida tashkil etish hisobiga amalga oshiriladi.

Zamonaviy iqtisodiyotda klasterli yondashuv hududlar iqtisodiyotini rivojlantirish va tashkilotlarning raqobatbardoshlik hamda innovatsion faollik darajasini oshirishning samarali vositalaridan biri hisoblanadi, chunonchi, iqtisodiy jihatdan taraqqiy etgan mamlakatlarning bu boradagi tajribasi haqiqatdan ham, iqtisodiyotni innovatsion jihatdan rivojlantirishda klasterlashtirish amaliyotining o'rni muhim ekanligidan dalolat beradi [2].

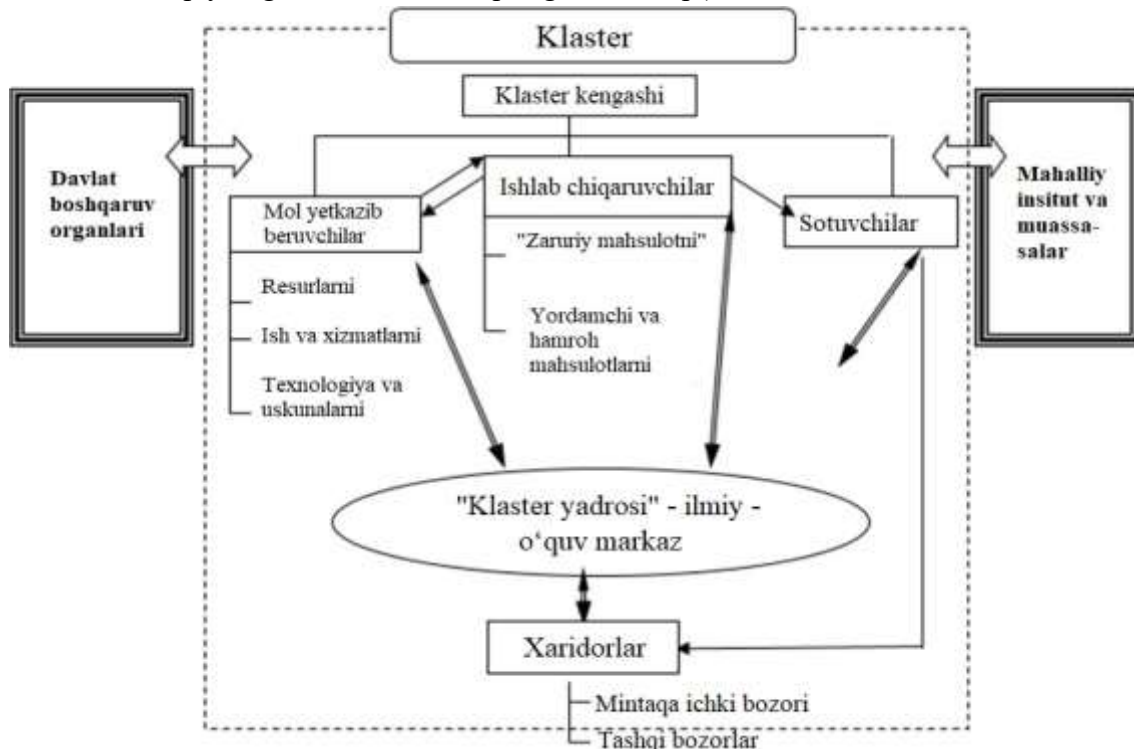
Aksariyat olimlar ta'kidlashicha, barcha klasterlar u yoki bu darajada innovatsion rivojlanishga, innovatsion jarayonni u yoki bu darajada tezlashtirishga hissa qo'shadi va hatto ularning ba'zilar mazkur vazifani bajarishga ixtisoslashganligi bilan ham ajralib turadi. Aynan

ushbu g'oya innovatsion klasterlar kontseptsiyasining asosini tashkil qiladi. Innovatsion klasterlar innovatsiyalarga moyil bo'lib, bu firmalarning o'z faoliyatlarini tashkil etish va rivojlantirish, mahsulot ishlab chiqarish va ularni sotish jarayonida namoyon bo'ladi. Ular iqtisodiy sub'yektlarning innovatsiyalarni qabul qilishga moyilligini oshirish, biznesni oqilona tashkil qilish, mahsuldorlikni oshirish kabi afzalliklarini rivojlan-tirishga yordam beradi [3].

BMTning "Kompaniyalarning innovatsion samaradorligini oshirish: siyosiy imkoniyatlar va amaliy vositalar" hisobotida qayd etilishicha, innovatsion klaster innovatsiyalarni yaratishga hissa qo'shadigan tashkilotlardan iborat ta'minotchi va iste'molchilar hamda ta'lim muassasalari o'rtasidagi yaqin aloqalar tizimidan tashkil topgan tuzilmani ifoda etadi. Klaster bir-biri o'zaro bilan hamkorlik qiladigan va raqobatlashadigan tashkilotlarni birlashtiradi hamda ular o'rtasidagi aloqalar vertikal va gorizontal tavsifga ega bo'ladi[4].

Fikrimizcha, *innovatsion-sanoat klasteri bu* - muayyan bir hududda geografik jihatdan mahalliylik, bir-birini to'ldiruvchi, raqobatdosh iqtisodiy sub'yektlar (shu jumladan, ta'minotchi, ishlab chiqaruvchi va iste'molchilar) majmuidir. Bunda klaster sub'yektlari o'zaro, shuningdek, davlat va mahalliy boshqaruv organlari bilan innovatsiyalarni yoyish borasida qulay muhit yaratish, shuningdek, klaster sub'yektlari, hududlar va milliy iqtisodiyotning innovatsion faolligini oshirish va raqobatbardoshligini mustahkamlash maqsadida birlashadilar.

Innovatsion-sanoat klasterining mazmun-mohiyati, amal qilish tamoyillari va qonuniyatlarini tadqiq qilish natijalari asosida bizning fikrimizcha, innovatsion klasterlarni rivojlantirish modeli quyidagicha bo'lishi maqsadga muvofiq (1-rasm).

1-rasm. Innovatsion-sanoat klasteri modeli

Taklif etilayotgan model klasterning tarkibiy tuzilishi va uning sub'yektlari hamda infratuzilma unsurlari o'rtasidagi aloqalarni aniqlashga, bu esa, o'z navbatida, klaster strategiyasini ishlab chiqishga imkon beradi. Bundan tashqari, ushbu modeldan klasterlashning

tashkiliy va iqtisodiy mexanizmini shakllantirishda foydalanish mumkin.

Klasterni yaratishdan ko'zlangan asosiy maqsad, muayyan bir iqtisodiy natija-raqobatbardosh mahsulot ishlab chiqarishga erishishdan iboratdir, bu, o'z navbatida, alohida olingan tashkilot samaradorligini oshirishga va umumiy tarzda iqtisodiy taraqqiyotning tezlashishiga olib keladi. *Klaster modelini joriy etishning asosiy vazifasi* - tadbirkorlarning psixologiyasini o'zgartirish, umumiy iqtisodiy manfaatlar doirasida barcha klaster ishtirokchilarining halol, ochiq va o'zaro manfaatli hamkorligining o'ziga xos imkoniyatlarini tushunib yetishlariga ko'maklashishdan iboratdir [8].

Umuman olganda, innovatsion-sanoat klasterlarining rivojlanishi muayyan bir ijtimoiy-iqtisodiy samaraga erishishga imkon beradi. Bular:

- barcha klaster ishtirokchilarining moliyaviy imkoniyatlarini birlashtirish, tashqaridan investitsiyalarni jalb qilish, grantlar shaklida moliyalashtiriladigan loyihalar tanlovlarida birgalikda ishtirok etish, kredit resurslarini olish kafolatlarini ta'minlash uchun moliyaviy imko-niyatlarni birlashtirish orqali moliyaviy resurslarni jalb qilish imkoniyatlarini kengaytirish;

- tarmoqning innovatsion salohiyatini oshirish;

- fan va ta'limning klaster tashkilotlari va hokimiyat idoralari bilan o'zaro hamkorligini yo'lga qo'yish orqali tadqiqot natijalarini hududiy sanoat siyosatiga joriy etish jarayonlarini tezlashtirish;

- sinergiya samarasi va sifat, logistika, axborot texnologiyalari borasidagi yondashuvlarni bir xillashtirish hisobiga xarajatlarni kamaytirish va fan sig'imli mahsulotlar sifatini yaxshilash;

- ta'minotchilar bilan ishlash samaradorligini oshirish;

- yangi tashkilotlarni rag'batlantirish;

- yuqori qo'shilgan qiymatli mahsulotlar eksportini ko'paytirish, import o'rnini bosishni kengaytirish;

- mahalliy hokimiyat va mahalliy o'zini o'zi boshqarish darajasida klaster ishtirokchilarining o'z manfaatlarini yanada samaraliroq himoya qila olishlariga erishish;

- hududda bandlik darajasini oshirish;

- klaster ishtirokchilari o'rtasida mutlaqo yangicha tartibdagi odob-axloq, ishonch va hamkorlikka asoslangan munosabatlarning paydo bo'lishi, yangicha fikrlash tarzini shakllanishi;

- klaster tarkibiga kiruvchi korxonalar va tashkilotlarning samaradorligi va raqobatbardoshligini oshirish;

- hududning raqobatbardoshligini oshirish va iqtisodiy ravnaqini ta'minlash.

Klasterlar innovatsion tizim sifatida mamlakatni ijtimoiy-iqtisodiy rivojlantirish uchun asos bo'lib xizmat qiladi. Klasterli yondashuv innovatsion ilmiy-texnik yo'nalishlarning paydo bo'lishini rag'batlantirish, ularni tijoratlashtirish imkoniyatlarini kengaytirish, shu bilan bir qatorda, ta'lim, fan va biznes sohasini bilvosita qo'llab-quvvatlash orqali bilimlar iqtisodiyoti asoslarini yaratishda istiqbolli yo'nalish hisoblanadi. Ayni chog'da, innovatsion klasterlarni shakllantirish ilmiy-texnik tadbirkorlik tizimida innovatsion faoliyatni qo'llab-quvvatlashning samarali vositasi sifatida qaralishi mumkin [9].

Innovatsion klasterlarning boshqa iqtisodiy birlashmalardan farqi shundaki, klaster tarkibiga kiruvchi kompaniyalar o'zlarining yuridik maqomini saqlagan holda, to'lig'icha bir-birlari bilan qo'shilmaydilar, ular shunchaki, klasterni tashkil etuvchi va undan tashqarida joylashgan boshqa

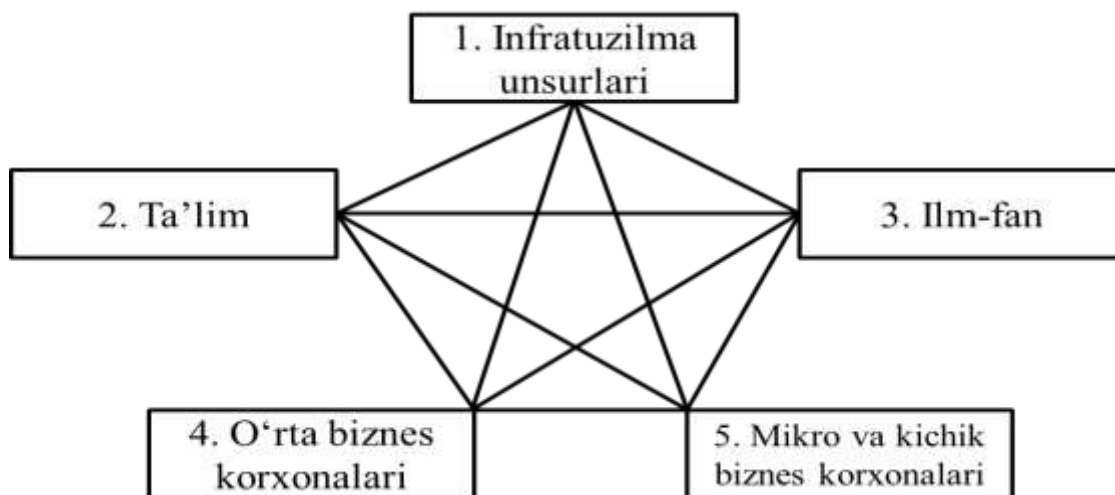
korxonalar bilan birgalikda yaqindan hamkorlik qilishga imkon beruvchi o‘zaro ta’sir mexanizmini yaratadilar.

Amaliyot ko‘rsatishicha, o‘z manfaatlari yo‘lida yuqori malakali kadrlar tayyorlashni yo‘lga qo‘ygan, ilmiy-tadqiqot natijalaridan foydalangan holda, raqobat ustunliklari asosida yuqori ulushga ega bo‘lgan innovatsion mahsulotlar ishlab chiqarishga erishgan, ilmiy markaz va universitetlarning jarayonlarda faol ishtirokini ta’minlay olgan klasterlar katta natijalarni qo‘lga kiritadilar. Bunda innovatsion klasterning kamida ikki asosiy ta’rifini ajratib ko‘rsatishimiz mumkin [6]:

1. Klasterga berilgan birinchi ta’rifga ko‘ra, u ilmiy bilim va biznes g‘oyalarni yaratish, yuqori malakali mutaxassislarni tayyorlash markazlari, shu bilan bir qatorda, uzoq muddatli raqobatbardosh ustunliklarga ega mahsulotlar ishlab chiqarish asosida tashkil etilgan yoki avvaldan mavjud shunday markazlar atrofida shakllangan tuzilmani ifoda etadi. Ushbu holatda, mazkur klasterning istiqbolli va o‘ziga xos bo‘layotgan bozorlarda faoliyat ko‘rsatishi va yangi savdo bozorlarini shakllantirishi o‘ziga xos shart hisoblanadi.

2. Ikkinchi ta’rifga ko‘ra, innovatsion klaster hududiy innovatsion tizimning quyi tizimi sifatida baholanadi, u yirik korxonalar, kichik va o‘rta biznes sub’yektlari, infratuzilma, ilmiy-tadqiqot muassasalari kabi unsurlardan tashkil topgan va o‘ziga xos ichki tuzilmaga ega bo‘lgan tuzilma sifatida talqin qilinadi. Klasterning qarab chiqilayotgan unsurlari o‘rta-sidagi o‘zaro bog‘liqlik tizimidagi boshqa oqimlarga nisbatan intensivlik darajasi bir muncha yuqori bo‘lgan moliyaviy, axborot, moddiy va inson oqimlarida o‘z aksini topadi.

Shundan kelib chiqqan holda, bizning fikrimizcha, fan va ta’lim, infratuzilma tashkilotlari, yirik korxonalar, kichik va o‘rta biznesga mansub xo‘jalik yuritish sub’yektlaridan tarkib topgan va o‘zining ichki tashkiliy tuzilmasini ishlab chiqish lozim.

2-rasm. Innovatsion klaster tuzilmasi

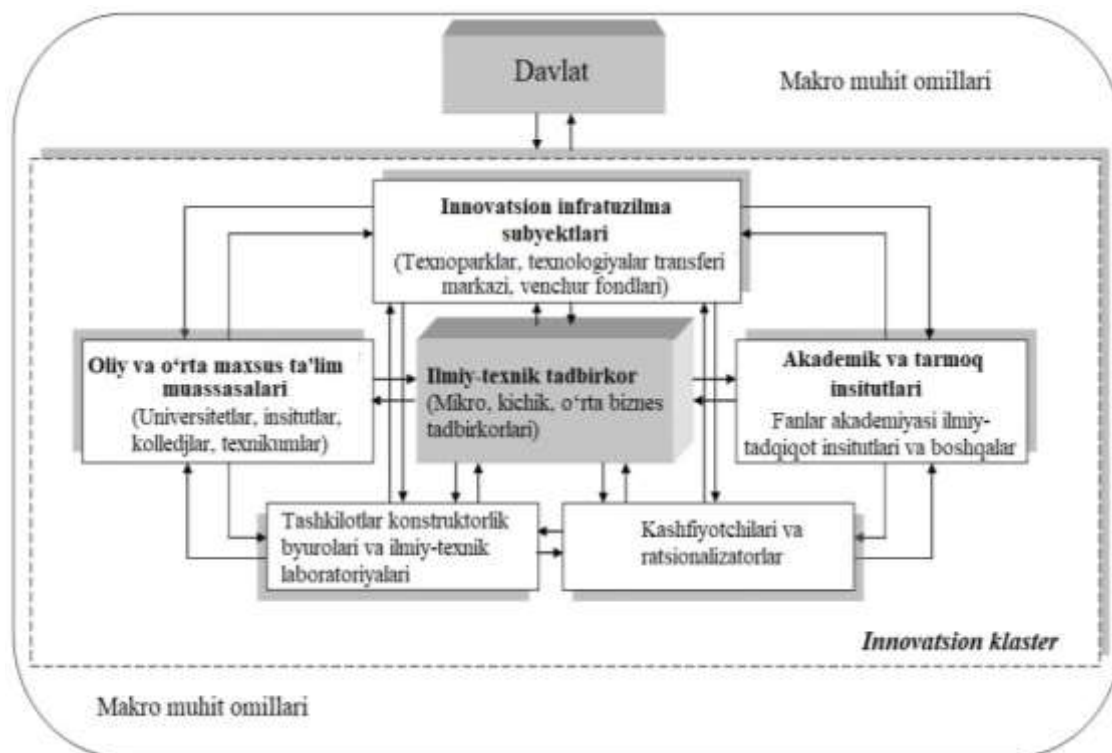
Braziliyada bo‘lib o‘tgan innovatsion siyosat va texnologiyalar bo‘yicha xalqaro konferentsiya doirasida innovatsion yo‘naltirilgan va industrial klasterlarning o‘zaro ta’sirining turli ko‘rinishlarini mujassamlashtirgan innovatsion klasterlarning tipologiyasi taklif qilindi (o‘zaro bog‘liq yoki faoliyat doirasi qisqartirilgan klaster, sanoat klasteri, industrial-innovatsion klaster, innovatsiyalarga yo‘naltirilgan klaster, innovatsiyalarni yoqlovchi klaster).

Bugungi kunda, taraqqiy etgan mamlakatlarning innovatsiyalar borasidagi davlat siyosatida o'ziga xos yangicha jihatlar shakllandi va ushbu jihatlar eng avvalo, quyidagilarda namoyon bo'ladi:

– innovatsion siyosatning asosiy mazmuni barcha xo'jalik yurituvchi sub'yektlarning innovatsion faoliyatini ixtisoslashtirilgan bilim tarmoqlarini yaratishga qaratilgan klaster strategiyalarini shakllantirish orqali faollashtirish hisoblanadi;

– hududlararo innovatsion hamkorlikning tabiati ham o'zgarib bormoqda. Xususan, klaster strategiyalarini amalga oshirish va hududiy-innovatsion tarmoqlarni shakllantirish transmilliy o'zaro aloqalarni rivojlantirish va hududlararo tarmoq tuzilmalarini shakllantirishga imkon berdi.

Odatda, innovatsion klaster tarkibiga kiruvchi va ilmiy-texnik faoliyat bilan shug'ullanuvchi tadbirkorlar, innovatsion infratuzilma sub'yektlari, akademik va tarmoq institutlari, universitetlar va shu kabilardan tashkil topgan innovatsion faoliyatning ichki tuzilmasini ifodalovchi va ilmiy-texnik tadbirkorlik tizimini tashkil etuvchi turli innovatsion faoliyat sub'yektlari, shuningdek, davlat va ilmiy-texnik tadbirkorlik tizimining tashqi muhiti sifatida makro va mikro muhit omillari o'rtasidagi o'zaro aloqalar sxemasi 3-rasmda keltirib o'tilgan.

3-rasm. Innovatsion klasterga birlashgan ilmiy - texnik tadbirkorlik sub'yektlari, davlat va makro - mikro muhit omillari o'zaro ta'sirining sxematik ko'rinishi [7]

3-rasmda ilmiy-texnik tadbirkorlik tizimining asosiy sub'yektlari, ularning o'zaro ta'sir aloqalari aks ettirilgan, ilmiy-texnik tadbirkorlik tizimi uchun ustqurma hisoblanuvchi davlat alohida ajratib ko'rsatilgan. Shuningdek, ilmiy-texnik tadbirkorlik tizimining innovatsion faoliyatiga ta'sir ko'rsatuvchi omillar sifatida makro va mikro muhit omillari ham keltirib o'tilgan.

Davlat-xususiy sherikchiligi asosidagi innovatsion-klaster ishtirokchilari va tuzilmasi quyidagilar bo'lishi mumkin:

- klaster ishtirokchilari xodimlarini o'qitish yoki qo'shimcha ta'lim berish bilan shug'ullanuvchi bitta OTM yoki ixtisoslashtirilgan ta'lim muassasi;
- sanoat mahsulotlarini ishlab chiqaruvchi eng kamida 10 ta sub'yekt (bunda ulardan kamida bittasi bozorda sotishga mo'ljallangan tayyor mahsulot ishlab chiqarishi lozim);
- 2 ta texnologik infratuzilma ob'yekti;
- innovatsion klaster rivojlanishiga tashkiliy yordam beruvchi va monitoringni amalga oshiruvchi bitta notijorat tashkiloti;
- innovatsion klaster ishtirokchilariga moliyaviy ko'maklashuvchi bitta moliyaviy tashkilot.

Shunday qilib, davlat-xususiy sherikchiligi asosidagi innovatsion klasterlarni quyidagi guruh ishtirokchilari tashkil etadi:

- bazaviy sub'yektlar - yirik, o'rta va kichik korxonalar;
- innovatsion-tadqiqot va ta'lim bloki (OTM va boshqa ta'lim muassasalari, ilmiy-tadqiqot olib boruvchi korxonalar, ishlanmalarni tijoratlashtirish va texnologiyalarni transferlash markazlari, injiniring korxonalar va h.k.)
- mahalliy boshqaruv organlari va innovatsiyalarni rivojlantirish institutlari;
- aralash xizmatlar ko'rsatuvchi korxonalar bloki (moliyaviy tashkilotlar, konsalting kompaniyalari va h.k.)

Innovatsion klasterga birlashtirilgan ilmiy-texnik tadbirkorlik tizimining sub'yektlarini ko'rib chiqish borasidagi bunday yondashuv innovatsiyalar hayot tsiklining barcha bosqichlarida resurslarni amaldagi mavjud mahsulotlardan farqli, yangi xususiyatlarga ega bo'lgan foydali natijalarga aylantirish jarayonidagi faoliyatni aks ettiruvchi, innovatsion munosabatlar sub'yektlarining funksiyalarini aniqlashtirishga imkon beradi (3.1-jadval).

Respublikada innovatsion klasterlarning samarali faoliyat yuritishi uchun innovatsiyalar rivojlanishiga qulay shart-sharoitlar yaratish, ularni davlat tomonidan har tomonlama qo'llab-quvvatlash, biznes va davlatning faol hamkorligini ta'minlash, milliy innovatsion infratuzilmani yaratish orqali klaster siyosatini amalga oshirish lozim.

Buning uchun, bizning fikrimizcha, quyidagi chora-tadbirlar tizimini ishlab chiqish maqsadga muvofiq:

- yuqori texnologiyali tayyor mahsulotlar va xizmatlar eksportini ta'minlash;
- kichik va o'rta korxonalar sonining ko'payishini rag'batlantirish;
- iqtisodiyotning innovatsion sohasi jadal rivojlanishini ta'minlash;
- iqtisodiyot ehtiyojlari uchun kadrlar tayorlash tizimining samaradorligini oshirish;
- milliy va chet el investitsiyalar hajmining oshishini ta'minlash;
- klasterga asoslangan hududlar rivojlanishi rag'batlantirish.

Tadqiqotlarimiz respublikada innovatsion klasterlarga xos *muammolar quyidagilardan* iborat ekanligini ko'rsatdi:

- innovatsion klaster rivojlanishining asosiy yo'nalishlari bo'yicha ilmiy tadqiqot faoliyati va ta'lim intensivligining pastligi;
- texnologiyalarni tijoratlashtirish jarayoni samaradorligining pastligi;
- yangi texnologiyalarni yaratish va ularni takomillashtirish uchun moliyaviy resurslar taqchilligi;

- tashkil qilinayotgan texnologik kompaniyalarni rivojlantirish uchun ixtisoslashtirilgan xizmatlar ko'rsatish darajasining pastligi;

- tarmoqni tartibga solish samaradorligining pastligi.

Ilmiy-texnik tadbirkorlikni innovatsion faoliyat sub'yektlarini o'z ichiga olgan tizim sifatida ko'rib chiqish strategik boshqaruvni amalga oshirish jarayonida hokimiyat organlari, innovatsion infratuzilma sub'yektlari, yirik kompaniyalar, o'rta va kichik biznes sub'yektlari, ilmiy va ta'lim muassasalarining o'rta va uzoq muddatli muvofiqlashtirilgan qarashlarini rivojlantirishga imkon beradi.

REFERENCES

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyevning Oliy Majlisga Murojaatnomasi. // Xalq so'zi. 2018 yil 29 dekabr.
2. Костюченко Е.А. Теоретические и методические основы кластеризации нефтехимического комплекса Витебской области: монография. / Е.А. Костюченко, В.Л. Ключня. – Новополоцк: Полоц. гос. ун-т, 2019. – С.3.
3. Марков Л.С. Кластеры: формализация взаимосвязей в неформализованных производственных структурах / Л.С. Марков, М.А. Ягольницер. – Новосибирск: ИЭОП СО РАН, 2006. – С.43.
4. Enhancing the Innovative Performance of Firms: Policy Options and Practical Instruments [Electronic resource]. – United Nations: New York and Geneva, 2009. – Mode of access: <http://www.unece.org/fileadmin/DAM/ceci/publications/icp2.pdf>. – Date of access: 16.12.2011. P.105.
5. Паньшин Б.Н. Электронная торговля как фактор кластеризации приграничного сотрудничества малых и средних предприятий. / Б.Н.Паньшин. // Роль образовательных и исследовательских организаций в приграничном сотрудничестве: материалы междунар. семинара, Минск, 29 мая 2008 г. – Минск: Тесей, 2008. – С. 127.
6. Гонтарь Н.В. Бизнес и государство в развитии трансграничной кластеризации. / Н. Гонтарь. // Проблемы теории и практики управления. – 2019. – № 1. – С. 55–61.; Тарасенко В.В. Территориальные кластеры. Семь инструментов управления. / В.В.Тарасенко. – М.: Альпина Паблишер, 2016. – 202 с.
7. Samadqulov M.I. Milliy iqtisodiyotning innovatsion salohiyatidan samarali foydalanish yo'llari. Iqtisodiyot fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD) ilmiy darajasini olish uchun tayyorlangan dissertatsiya. Toshkent – 2023.
8. Абдувохидов А. А. и др. САНОАТ СИЁСАТИНИ АМАЛГА ОШИРИШНИНГ НАЗАРИЙ ЖИҲАТЛАРИ //BARQARORLIK VA YETAKCHI TADQIQOTLAR ONLAYN ILMIY JURNALI. – 2022. – Т. 2. – №. 5. – С. 40-45.
9. Абдувохидов А. А. и др. ПАНДЕМИЯ ВА ПАНДЕМИЯДАН КЕЙИНГИ ДАВРДА ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИДА ИМПОРТ ЎРНИНИ БОСУВЧИ ИҚТИСОДИЙ ЎСИШ МОДЕЛИ //Журнал Инновации в Экономике. – 2021. – Т. 4. – №. 6.